

אגודת אכסניות נוער בישראל (אני"א)
ISRAEL YOUTH HOSTELS ASSOCIATION (I.Y.H.A.)

מערך הדרכה:

דגם ארץ ישראל באכסניית הנוער בשלומי

כתיבה: ד"ר טימי בן יוסף

עריכה: חגית אשור-עפרון

אוגוסט 2008

מבוא

מערך זה מציע למדריכים, המתארחים עם קבוצתם באכסניית הנוער בשלומי, פעילות לימודית-חוויתית על בסיס דגם ארץ ישראל. הפעילות מכוונת להוביל את התלמידים להתבוננות בארץ ישראל – כפי שהוא משתקף בדגם, וללמוד מכך אודות מאפייני ארץ ישראל בכלל, ושלומי וסביבותיה בפרט. הדגם הנו מודל תלת מימדי של ארץ ישראל בקנה מידה של 1: 50,000 ובאורך: 8.5 מ'. לצידו, נמצאת עמדת הדרכה קולית אשר מספקת בלחיצת כפתור מידע בסיסי על הדגם ועל איזור שלומי בשפות: עברית או אנגלית.

הפעלת העמדה הקולית בעברית או באנגלית (6 דקות):

- א. להשמעת המידע הקולי יש ללחוץ על המתג "עברית" או "אנגלית".
- ב. לחיצה נוספת על המתג "עברית" או "אנגלית" תגרום ל- 30 שניות הפסקה, בה ניתן לשלב הערות מדריכים. לחיצה נוספת על המתג תמשיך את המידע הקולי מרגע הפסקתו.
- ג. לחיצה נוספת על המתג "עברית" או "אנגלית" לאחר 30 שניות הפסקה, תשמיע את המידע הקולי מההתחלה.

הערות:

- מערך ההדרכה על כל שלביו מהווה הצעה בלבד. המדריכים יפעילו שיקול דעת ויתאימו את ההפעלות והתכנים לאופי הקבוצה, מטען הידע הקודם, הנושאים שבמוקד הטיול, הזמן העומד לרשות הקבוצה וכו'.
- ערכת ההדרכה לביצוע הפעילות נמצא במשרד הקבלה, ניתנת ללא תשלום ומוחזרת בתום ההדרכה.
- הדגם, עמדת ההדרכה הקולית והפעילויות, מוצעות לכם לשם הדרכה משמעותית ומהנה. אנא הקפידו לשמור על שלמות הדגם ועל ניקיונו למען הקבוצות הבאות.

מבנה ההדרכה

שלב א' : איתור מקומות בארץ ישראל. התלמידים מאתרים מקומות בארץ ישראל, ומסמנים אותם על גבי הדגם באמצעות "שלטים".
המטרה: ליצור אינטראקציה והכרות ראשונית בין התלמידים לארץ ישראל, ולהניח את התשתית לשאלות הראשונות של החידון בשלב ב'.

שלב ב' : חידון נושא פרסים. המדריך/ה שואל/ת שאלות המכוונות להתבוננות בדגם, והתלמידים פועלים בצוותי חשיבה ומתמודדים עם שאלות אלה, וזוכים בניקוד בהתאם לאיכות ומהירות התשובה. הצוותים המנצחים זוכה/ים בפרסים.
המטרה: להבחין בתופעות מרכזיות בארץ ישראל, במרחב של שלומי - בדגש על הקשרים בין תופעות כלל ארציות לתופעות במרחב ובמקום.

שלב ג' : הסבר המדריך/ה. הסבר אודות ארץ ישראל, והשלמת המידע שהצטבר במסגרת החידון.
המטרה: להשלים את התמונה, להבהיר כמה מהמאפיינים של ארץ ישראל, ולעמוד על הזיקה של שלומי לסביבתה.

שלב א'

מהלך הפעילות

- א. הקבוצה מתחלקת ל-5 חוליות. כל חוליה מקבלת צילום של הדגם, עליו מסומנים מקומות בארץ, ו-5 חרסים בהם רשומים שמות המקומות המסומנים בצילום.
- ב. המדריך מסביר את המשימה: החוליה צריכה לאתר את המקומות שמסומנים בצילום, ולהציב את החרסים במקום המתאים על פני הדגם.
- ג. התלמידים מבצעים את המשימה, המדריך מסייע ומכוון על פי הצורך.
- ד. לסיכום: כל חוליה מציגה את המקומות שהיא סמנה.

המשימות על פי החוליות

- חוליה 1: אילת, מכתש רמון, המכתש הגדול, המכתש הקטן, באר-שבע.
- חוליה 2: עזה, אשדוד, תל אביב, חיפה, ראש הנקרה.
- חוליה 3: ים המלח, יריחו, הירדן, בית שאן, הכנרת.
- חוליה 4: חברון, ירושלים, שכם, ג'נין, עפולה.
- חוליה 5: צפת, מטולה, החולה, קצרין, החרמון.

הערות:

- המשימות מאורגנות כך שכל חוליה פועלת בחלק אחר של הדגם, ואין האחת מפריעה לרעותה.
- בערכה יש מדבקות ריקות וחרסים ללא כיתוב, כך שהמדריך יכול להוסיף בצילום את מקום הישוב של התלמידים, ולהוסיף מקומות שרלוונטים למסלול הסיור, או מסיבות אחרות.
- ההפעלה מתאימה לתלמידים בכיתות ה'-ט'. תלמידים בכיתות גבוהות יותר רצוי להפעיל באמצעות מפות פיזיות 1:250.000, אשר מקשות מעט על ההתמצאות.

שלב ב'

תקנון החידון:

- הקבוצה מתחלקת לחוליות.
- כל חוליה מצוידת ב"דגל" בצבע שונה (אפשר שהדגל יהיה כובע או חולצה).
- המדריך שואל שאלות, קבוצה שמניפה ראשונה את הדגל מקבלת את זכות התשובה.
- עוזר-מדריך (מורה/מבוגר מלווה) מציב בריסטול לפני הקבוצה, ורושם את הניקוד לכל קבוצה.

הניקוד:

- תשובה נכונה לשאלות 1-10 מזכה בנקודה.
- תשובה נכונה לשאלות 11-15 מזכה בשתי נקודות.
- תשובה שגויה מפחיתה שתי נקודות
- הפרעה מפחיתה נקודה.

השאלות:

1. מהי העיר הכי דרומית בארץ? (אילת)
2. מהו הישוב הכי צפוני בארץ? (מטולה)
3. מהו המקום הכי צפוני בחוף הים של ארץ ישראל? (ראש הנקרה)
4. מהו המקום הגבוה ביותר בארץ? (החרמון)
5. מהו במקום הנמוך בארץ? (ים המלח)
5. מה משותף לאשדוד, תל אביב וחיפה? (ערים אלה שוכנים על שפת הים)
6. מה משותף לחברון, ירושלים ושכם? (ערים אלה שוכנים על גב ההר)
7. מה משותף לאילת, יריחו, בית שאן ומטולה? (ישובים אלה שוכנים לאורך עמק מטולה-אילת)
8. מה מחבר בין הכנרת לים המלח? (הירדן)
9. מה משותף לשלוש השקעים שמזהים בנגב? (הם מכתשים)
10. מה מיוחד בקצרין? (העיר היחידה ממזרח לירדן)
11. על פי הצבעים שבדגם, מהם שני החלקים הגדולים של ארץ ישראל? (החלק החום והחלק הירוק), איזו עיר שוכנת במפגש ביניהם? (באר-שבע).
12. מה מייצג הצבע החום ומה מייצג הצבע הירוק? (החום=מדבר, הירוק=אקלים ים-תיכוני).
13. מה שמשמעות של הצבע הירוק שמאפיין את הסביבה של שלומי? [מסומנת בדגם] (אזור בעל אקלים נוח ועשיר בצומח)
14. מה ההגיון של הגבול בין ישראל ללבנון, שעובר מעט מצפון לשלומי? (קו רכס הסולם)
15. לאור המיקום של שלומי, מהם שני מוקדי הטיולים הסמוכים לשוב? (ההר והים)

שלב ג': חומר רקע להסבר נוסף

המידע בנוי על פי הנושאים הבאים:

1. ארץ ישראל בראיה כוללת:

א. מפגש האקלימים בארץ ישראל: החבל המדברי והחבל המים-תיכוני

ב. מפגש הלוחות הטקטוניים ושלוש רצועות התבליט לאורך בא"י

2. שלומי והאזורים הסמוכים לה:

א. גבול הצפון

ב. חוף הגליל

ג. הרי הגליל המערבי

1. ארץ ישראל בראיה כוללת

נתבונן בארץ ישראל: בצד המערבי משתרע הים התיכון, הקו הצפוני של הדגם עובר בדיוק על גבול ישראל לבנון, הקו המזרחי עובר על גבול ישראל סוריה, ובהמשך על רכסי עבר הירדן. נקודות בולטות שקל וכדאי לזהות: מהפינה הצפונית ההר הכי גבוה בצבע לבן – זהו הר החרמון, בסמוך לים בחלק הצפוני יש הר שבולט לתוכו – זהו הר הכרמל, עליו שוכנת העיר חיפה. בפנים הארץ ניתן לזהות שני אגמים: הצפוני הוא הכנרת והדרומי הוא ים המלח. הים שמבצבץ בפינה הדרומית ביותר הוא כמובן קצהו של מפרץ אילת.

בארץ ישראל מתקיימים מפגשים של מגוון תופעות טבע ואדם כלל עולמיות - בשטח מצומצם ביותר...

א. המפגש החשוב ביותר הוא **מפגש האקלימים**: התבוננו בדגם - בנקל תבחינו שהחצי הדרומי של ארץ ישראל צבוע בגוונים של חום, והחצי הצפוני צבוע בגוונים ירוקים – קו המגע בין אזורים אלה מצוי בסביבות העיר באר-שבע. המפגש בין החומים לירוקים משקף את המפגש בין רצועת המדבריות - שמשתרעת על פני הסהרה ומדבר ערב, לבין מרחב האקלים הים-תיכוני - ששולט מארץ ישראל וצפונה עד תורכיה ויוון, ומשם מערבה לחופי הים התיכון. כפועל יוצא ממפגש האקלימים החלוקה הראשית של ארץ ישראל היא לשני מרחבים שונים מאוד זה מזה בכל מאפייני הטבע והאדם: **המדבר** - בעיקר בדרום הארץ שם הוא מכונה "נגב", **והחבל הים-תיכוני** – בעיקר במרכז ובצפון הארץ.

הגורם האקלימי העיקרי להבדל הדרמטי בין שני חלקיה הראשיים של ארץ ישראל הוא הגשם – שמאפייניו שונים מאוד משני עבריה של בקעת באר-שבע. במה דברים אמורים?

במדבר הגשם מועט ואקראי, כל שנה הגשם יורד באזור אחר של המדבר, ורק שם יצמח העשב באותה שנה. צמיחת העשב כל שנה במקום אחר הכריחה את האדם לנדוד ממקום למקום כדי להאכיל את עדיו, ולכן משחר ההיסטוריה עד קום מדינת ישראל שלטו במדבר חברות של

נוודים, ובו התפתחה התרבות הבדואית. לעתים נדירות התאפשרה במדבר התיישבות אנושית של קבע - לכן מעטים במדבר האתרים הארכיאולוגיים ומועט מגוונם. במדבר עם ישראל הפך לעם בעל תודעה דתית ייחודית, שם הוא התחשל ורכש לכידות חברתית - שאולי מסבירה את פלא שרידותו על פני תהפוכות ההיסטוריה, יותר משלושת אלפים שנה. בשל הריקנות היישובית שאפיינה את הנגב לפני קום המדינה, הרי שמיום הקמתה אזור זה הפך לעתודת הקרקע וההתיישבות של מדינת ישראל, כמו בו ערים - שערד היא אחת מהן, יישובים חקלאיים ומפעלים רבים, והתקווה היא להמשיך בכך בעתיד.

במדבר שולטים צמחים ובע"ח מדבריים וערבתיים, שהגיעו לארצנו ממדבריות סהרה וערב ומהרמות הגבוהות של איראן, והם בעלי מנגנוני הסתגלות מופלאים לתנאי צחיחות ברמות שונות.

התבוננו במרחב המדברי הגדול! תבחינו במגוון נופים: בצפון בקעות באר שבע, ערד והחולות שחדרו מסיני. דרומה משם - הר הנגב שפסגותיו מגיעות לגובה של אלף מטרים. הר הנגב משתפל צפון-מזרחה לרמת עבדת - ששולחת אצבעות ארוכות לעבר בקעת נחל צין. בין רכסי הנגב תזהו בקלות שלושה שקעים מרשימים - אלה המכתשים: אחד "הקטן" שני "הגדול" ושלישי: מכתש רמון שחוצה כמעט את כל הנגב ממערב למזרח. מכתשי הנגב מהווים תופעה ייחודית לארץ ישראל - חלון גיאולוגי נדיר, שמאפשר הצצה לעבר עידנים קדומים. מדרום למכתש רמון אפשר לראות את אפיקי הנחלים הגדולים של הנגב - נחל נקרות, נחל פארן, ונחל חיון, המנקזים את מי השיטפונות בנגב לנחל הערבה ולים המלח. בדרום הערבה מבחינים בבקעת תמנע - שבה מכרות הנחושת מימי הפרעונים, וגם מעידן מדינת ישראל וגוש הרי אילת הנמשך בואכה ים סוף.

החבל הים תיכוני מתאפיין בגשמים קבועים, כאשר באזור באר שבע הממוצע הרב שנתי הוא כ-200 מ"מ גשם, ובצפון הארץ הממוצע מגיע ל-1000 מ"מ גשם ויותר. כמות גשמים זו, והקביעות היחסית שלהם, מאפשרת התפתחות של צמחיה ובעלי חיים ים תיכוניים, והיווצרות של קרקעות פורייות, שאפשרו רצף התיישבותי ותרבותי בארץ ישראל משחר ההיסטוריה, וכפועל יוצא מכך שפע רב של אתרים ארכיאולוגיים, המייצגים מגוון מרשים של תרבויות שבחלקם חלפו מן הארץ.

בחבל הים תיכוני של ארץ ישראל התנחלו שבטי ישראל ויסדו את ממלכותיהם, שם העם הפך לאומה ריבונית בארצה, ושם נטמנו זרעי הגעגועים שעל פני 2000 שנות גלות הובילו את הציונות לשוב לציון.

החבל הים תיכוני מתאפיין במגוון רחב של נופים. מהר החרמון - הגבוה בהרי ארצנו, שבעצם מהווה "כתם" אלפיני בחבל הים-תיכוני, נופי הבזלת ברמת הגולן, סלעים, טרשים וחורש טבעי

בהרי הגליל העליון, הגליל התחתון והכרמל. מרחבי שדות מעובדים בעמקים, ומדרונות בנויים מדרגות חקלאיות כביטוי לחקלאות הררית מסורתית בהרי שומרון ויהודה.

ב. לאחר שהבחנתם בהבדלי הצבעים בין שני חלקי ארץ ישראל, ועמדתם על משמעותם, התבוננו כעת שוב בכל שטח הארץ ותבחינו בסדר מאוד ברור כשהולכים **מקו חוף הים התיכון**

ומזרחה:

לכל אורך הצלע המערבית של הארץ משתרע מישור – בדרך כלל הוא **מישור החוף**, אך שימו לב שמישור החוף שבחבל הים תיכוני ממשיך כמישור גם כשהוא נכנס לתוך החבל המדברי! בחלק המרכזי של הארץ – כעמוד שדרה כמעט רציף משתרעת **רצועת ההר** – חלקה הדרומי בחבל המדברי, וחלקה הצפוני והעיקרי בחבל הים תיכוני. בחלק המזרחי בולט לעין עמק ארוך וצר שמשתרע לכל אורכה של הארץ ממטולה שעל גבול הלבנון ועד אילת שלחופי ים סוף. **עמק מטולה-אילת**, מוכר גם כ"בקע ים המלח". התבוננו בעמק מטולה-אילת: שימו לב שלכל אורכו מצויים מקווי מים: הכנרת בצפון, ים המלח במרכז – וביניהם מחבר נהר הירדן.

שלוש הרצועות לאורכה של ארצנו הן תולדה של מפגש נוסף שמתקיים בארץ ישראל: **מפגש**

הלוחות הטקטוניים. מהו מפגש הלוחות הטקטוניים? מה להם ולארץ ישראל?

הלוחות הטקטוניים, שבתשתית יבשות תבל, נעים זה מזה וזה לקראת זה. באזורינו מתרחש המפגש בין הלוח הערבי לבין הלוח האפריקאי, אשר בשלב מסויים החלו להפרד זה מזה. תנועת הלוחות הייתה תחילה מתונה והתרחשה בעמקים, ותוך כך יצרה את הקמטים שכיום מבנים את רצועת ההר של ארץ ישראל. בשלב שני התנועה הייתה דרמטית ורבת עוצמה, השבר הגיאולוגי נחשף על פני השטח לאורך קו כמעט ישר - ממזרח אפריקה בדרום עד תורכיה בצפון. לאורך הקו נוצרו שקעים עמוקים – כגון ים המלח, ולשולי הקו התרוממו רכסים גבוהים – כגון החרמון.

קו השבר העצום הזה מכונה "השבר הסורי אפריקאי", לעניינינו חלקו בתחום ארץ ישראל הוא עמק מטולה-אילת שהוזכר לעיל.

2. שלומי

העיירה שלומי נוסדה בשנת 1950, מיד לאחר קום המדינה וקלטה במהלך שנות החמישים עולים מהודו, תימן, יוגוסלביה וצפון אפריקה.

שלומי נקראת על שם אחיהוד בן שלמי, נשיא מטה בני אשר – מכיוון שהיא שוכנת בגבול הצפוני של נחלת שבט אשר, ששכן בזמנו בגליל המערבי.

לאחר שהתייחסנו לתבנית נוף המולדת בכללותו, נתמקד כעת בשלומי וסביבותיה, ונבחינו בחיבוריה למאפייני ארץ ישראל.

התבוננו בדגם : שלומי מסומנת בסמל העיר. להבנת שלומי חשוב להבחין בשלושה אזורים הסמוכים לה : **גבול הצפון, חוף הגליל, והרי הגליל המערבי**. נדון בהם אחד לאחד ולאחר מכן נקשור אותם לנקודת החן "שלומי", שבמוקד עניינו.

א. גבול הצפון

גבול הצפוני של נחלת שבט אשר בעבר, הוא גם הגבול הצפוני של מדינת ישראל בהווה. האם זהו צירוף מקרים? לא ולא! ראו בדגם את "**רכס הסולם**" - הנישא מצפון לשלומי. תבחינו שהוא מתרומם בתלילות מהים התיכון ונמשך מזרחה עד לחיבורו להרי הגליל העליון – זהו תואי טופוגרפי ברור, שיצר גבול טבעי בעבר ובהווה.

תולדות גבול הצפון מגוללים את סיפורה של ארץ ישראל: הגבול הקדום ביותר שידוע לנו מתואר בתנ"ך, והוא, כאמור, הגבול צפוני של נחלות שבטי ישראל, - בתקופת המקרא. **בימי דוד ושלמה** היה זה הגבול בין ממלכת ישראל לממלכת צור, אשר חלשה על דרום לבנון של היום. **לאחר חורבן הבית השני** – בשנת 70 לספירה, שלטו במרחב ארץ-ישראל אימפריות שונות שירשו זו את זו במשך כ-2,000 שנים, ושתחומי שליטתן ביטלו את הצורך בגבול מדיני באזור זה. על פי הממצא הארכיאולוגי **בתקופה הביזנטית** – לפני כ-1700 שנים, עבר כאן גם גבול בין-תרבותי: מדרום לגבול התגלו רק שרידי כנסיות, המעידות על אוכלוסייה נוצרית, ומצפון לגבול התגלו רק שרידי מקדשים, המעידים על אוכלוסיית עובדי אלילים. **במהלך מלחמת העולם הראשונה** השתלטו המעצמות דאז – אנגליה וצרפת, על מרבית שטחי האימפריה העות'מאנית. לאחר המלחמה, בעקבות הסכם סייקס-פיקו, קבעו המעצמות את הגבול ביניהן, כך ש"רכס הסולם" הפך לגבול הבינלאומי בין המנדט הבריטי בארץ ישראל למנדט הצרפתי בלבנון. **בהסכמי רודוס** – שנחתמו **לאחר מלחמת השחרור, במרץ 1949**, אומץ הגבול הבריטי-צרפתי כגבול בין ישראל ללבנון, וככזה הוא משמש מאז ועד היום. מזה עשרות שנים, עומדים שלומי ויישובי גבול הצפון בגבורה בהתקפות ובהפגזות המחבלים ומהווים ערך התיישבותי בעל חשיבות עליונה לביטחונה של מדינת ישראל.

ב. חוף הגליל

חוף הגליל הוא אחד מקטעי החוף המעניינים ביותר מבין חופי ארץ ישראל. נסקור את החוף מצפון לדרום :
בפינה הצפונית נפגש רכס הסולם על חוף הים במתלול לבן הנצפה ממרחקים. גלי הים כרסמו בסלע הרך ויצרו בו סדרה של נקרות (מערות), בהן מתנפצים גלי הים במחזה מרהיב ומיוחד במינו.
מדרום לראש הנקרה משתרעים חופי בצת ואכזיב. קו החוף בדרך כלל סלעי, אך בין המצוקים מצויים שפע מפרצים חוליים.

דרומה משם בואכה נהריה ועכו, החוף בדרך כלל חולי ומתאים לרחצה (כמובן שהדבר מומלץ רק במקומות המוסדרים).

בחלק הדרומי של חוף הגליל מצויה העיר עכו, שהייתה לאורך רוב התקופות ההיסטוריות העיר הראשית במערב צפון הארץ - בזכות המפרץ הטבעי שאיפשר לבנות נמל כבר בתקופות הקדומות.

בשל חשיבותה הייתה עכו לזירת קרבות לאורך ההיסטוריה, שם הכריעו הממלוכים את הצלבנים וסיימו את התקופה הצלבנית בארץ ישראל. שם גם נכשל נפוליאון בכיבוש העיר – אז החל למעשה סופו של המצביא הצרפתי.

כיום עכו העתיקה היא אחת משכיות החמדה של ארצנו: הנמל העתיק, החומות האדירות, המתחם הצלבני המשוחזר והשוק הססגוני מומלצים לכל מטייל באזור הגליל המערבי.

ג. הרי הגליל המערבי

הרי הגליל המערבי מתפרסים סביב לשלומי, ובהם עושר ייחודי של תופעות טבע ואדם. מצפון לשלומי נישאת רמת אדמית. משולי רמה זו ניתן לצפות לעבר כל המרחב שמחוף הים ומזרחה עד גוש הרי מירון, ודרומה עד רכס הכרמל. השביל היורד מרמת אדמית דרך מערת קשת, מוביל לנחל בצת עתיר החורש והצל.

מדרום לשלומי זורם נחל כזיב. הגישה לנחל היא דרך פארק גורן, משם ירידה נוחה ואפשרויות רבות לטיול, אחת במעלה פלג מים זורם, אחרת במעלה המוביל למבצר המונטפור, ומשם חוצה את החורש יורדת לנחל בסמוך לעין טמיר – המעין הגדול שמזין את המים הזורמים במורד הנחל.

בכל המרחב משלומי ומזרחה חיים אלו לצד אלו יהודים, נוצרים, ערבים, דרוזים ובדואים, בכפרים, קיבוצים ועיירות השוכנים זה לצד זה, כשכל מגזר נוהג על פי תרבותו ודתו, וביחד מקיימים יחסי שכנות טובים ושלווים.